

Národní knihovna České republiky
Slovanská knihovna

**KATALOG
STARÝCH RUSKÝCH TISKŮ
Z FONDŮ SLOVANSKÉ KNIHOVNY
tištěných azbukou**

Díl III: 1788–1795

Sestavila Františka Sokolová

Praha 2014

Katalog starých ruských tisků z fondů Slovanské knihovny tištěných azbukou
Díl III: 1788–1795

Sestavila Františka Sokolová

Vydala Národní knihovna České republiky – Slovanská knihovna

1. vydání

Praha 2014

Překlady předmluvy: Kateřina Millerová (EN), Taťjana Podhájecká (RU)

Redakce: Rita Kindlerová

Jazyková korektura: Daniela Lehárová

Návrh obálky, grafická úprava a sazba: Alena Křesalová

Tisk: Carter\reproplus, s.r.o.

Distribuce: Národní knihovna ČR – Slovanská knihovna
Klementinum 190
110 00 Praha 1
e-mail: sluzby.sk@nkp.cz

Národní knihovna ČR
Vydavatelské oddělení
Sodomkova 2/1146
102 00 Praha 10
e-mail: vydavatelstvi@nkp.cz

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Národní knihovna České republiky. Slovanská knihovna
Katalog starých ruských tisků z fondů Slovanské knihovny tištěných azbukou. Díl III.,
1788–1795 / sestavila Františka Sokolová. – 1. vyd. – Praha : Národní knihovna ČR –
Slovanská knihovna, 2014. – 404 s. – (Bibliografie Slovanské knihovny ; 81)
ISBN 978-80-7050-632-5

094/099(=161.1) * 003.349.3:003.344 * (470+571) * (437.311)

– Národní knihovna České republiky. Slovanská knihovna

– 1788–1795

– ruské staré tisky – 1751–1800

– azbuka (písmo) – Rusko – 1751–1800

– ruské staré tisky – Česko

– Praha (Česko)

– katalogy

– studie

094 – Staré tisky [12]

1. vydání

© Národní knihovna ČR, 2014

© Františka Sokolová, 2014

Translation of the preface © Kateřina Millerová (EN), Tatjana Podhájecká (RU)

ISBN 978-80-7050-632-5

PŘEDMLUVA

Třetí svazek katalogu starých ruských tisků z fondů Slovanské knihovny tištěných azbukou obsahuje záznamy o knihách vydaných v období historicky, politicky a kulturně převratném – v době Francouzské revoluce a těsně před ní.

V Rusku lze změnu v postoji k osvícenské vzdělanosti a k Francii spojovat zejména s krutovládou Francouzské revoluce. Jisté změny v přístupu k osvícenství probíhaly nicméně již dříve; souvisely s postojem Kateřiny II.

Francie, pro celý tehdejší svět ideál a střed světa, prožívala již přes sto let neřešenou vleklou politickou a hospodářskou krizi. Když se král Ludvík XVI. pokusil opožděně změnit neudržitelnou situaci reformami, potíže se ještě vyostřily. Mnoho problémů již nebylo možné řešit starým způsobem, shora a reformami; chaos pak vedl přímo k revolučnímu přeskupení politických sil – k vítězství tzv. třetího stavu nad šlechtou a duchovenstvem – a nakonec i k poklesu kulturního vlivu Francie ve světě po napoleonských válkách.

Osvícenství se od poloviny 18. století v Rusku rozšířilo u části šlechty a ve vzdělaných vrstvách, tedy mezi relativně úzkou vrstvou inteligence ve městech. V Rusku tehdy neexistovaly politicky se emancipující nestátní intelektuální elity, tzn. bohaté a vzdělané měšťanstvo.¹ Rusko se sice přiblížilo k Evropě, ale jinak než za Petra I. Velikého; dobrovolně a často s nadšením byly kopírovány evropské mravy, móda a literatura nejrůznějšího druhu. Nyní už nešlo ani tak o technický pokrok jako spíše o humanitní vzdělanost a výchovu mladé generace, jež znala a obdivovala Evropu nejen z knih (množství překladů napomáhalo rozvoji vlastního spisovného jazyka), ale též z osobní zkušenosti. Někteří mladí lidé studovali na středoevropských, zejména pak německých univerzitách. V první polovině 18. století mohli Rusové získat kvalitní univerzitní vzdělání pouze v cizině, ale i po založení moskevské univerzity v roce 1755 připravovaly zahraniční univerzity více vysokoškolsky vzdělaných členů ruské elity než domácí univerzitní školství. Celkově v 18. století šlo o několik tisíc studentů, z nichž studium dokončila přibližně tisícovka. Na středoevropských univerzitách studovalo 600 ruských poddaných, diplom jich získalo 471.

Nové svobodomyšlné myšlenky a volné mravy měly příznivce i v nejvyšších ruských vrstvách společnosti, dokonce mezi duchovenstvem. Za Kateřiny II.

¹ František Stellner, *Rusko a střední Evropa v 18. století*, Díl II., Praha 2012, s. 109.

se o encyklopedistech a osvícenství učilo v Rusku i na státních školách. Ale „nebylo to jeho [osvícenské] zaměření akcentující anglo-francouzské, individualistické, empirické a liberální prvky, nýbrž [...] důraz na náboženství, obecnou poslušnost a cit“.² Je však otázkou, „nakolik byla Kateřinina podpora osvícených idejí jen zástěrkou omezující se na relativně malý okruh lidí v hlavních městech a ruské aristokracie... Imperátorka se omezila jen na proklamace a hesla.“³

Cenzura knih se týkala zejména překladů náboženské literatury. Šlo-li o knihu politicky nebezpečnou a potenciálně škodlivou pro stát, morálku či jako v jiných absolutistických státech „prakticky neužitečnou“ (mystika), mohla být zakázána nebo stažena z knihkupectví. Cenzura byla poněkud uvolněna se zavedením svobodných tiskáren roku 1783. Od počátku Francouzské revoluce však byla cenzura zosřena a zabavené knihy ničeny.

Šířitelé osvěty byli často svobodní zednáři působící po celé Evropě. V Rusku měli zednáři vliv od třicátých let 18. století, často šlo o martinisty, tedy mystiky (Louis Claude de Saint-Martin, viz II. díl tohoto katalogu). Již několik let před Francouzskou revolucí byli v nemilosti, ale po popravě krále Ludvíka XVI. a vyhlášení republiky roku 1792 došlo v Rusku k úplnému zákazu jejich činnosti. Ve srovnání s totalitami 20. století však nebyli stíháni příliš přísně. Pokud nešlo o osoby pro impérium politicky nebezpečné – jako například Nikolaj Ivanovič Novikov –, byli mlčky trpěni. Hojně překládali a šířili západo- i středoevropská díla. V jejich řadách byl velký počet křesťanů, kněží, často i stoupenců teokracie, a dokonce zastánců nevolnictví. Obdivuhodná byla filantropická činnost zednářů, pokusili se ovlivňovat kulturní a morální obnovu společnosti.⁴ Opětovného povolení se dočkali až roku 1805 díky caru Alexandrovi I.

Poté, co se znelíbili – hlavně kvůli činnosti ve školství – Kateřině II., která neváhala zednářské lóže zrušit a jejich členy podřídila policejnímu dozoru,⁵ nikdo se k myšlenkám svobody neodvážil přiznat, natož o nich veřejně hovořit, či dokonce psát. Výjimkou byl osamělý výkřik Alexandra Nikolajeviče Radiščeva (viz dále). A to byl pád Bastily roku 1789 oslavován dokonce

² Dieter Boden, *Deutsche Bezüge, im Werk Nikolaj Novikovs und Aleksandr Radiščevs*, in: *Deutsche und Deutschland aus russischer Sicht. 18. Jahrhundert: Aufklärung*, hrsg. von Dagmar Herrmann unter Mitarbeit von Karl-Heinz Korn, München 1992, s. 450.

³ F. Stellner, s. 112.

⁴ F. Stellner, s. 110.

⁵ F. Stellner, s. 111.

v bytě státního tajemníka Petra Alexandroviče Sojmonova žijícího v carském paláci.⁶ Po vyhlášení Francouzské republiky a popravě francouzského krále roku 1792 začali do Ruska přicházet emigranti přechající před hrůzami revoluce.

V poslední třetině 18. století se v evropských absolutistických státech řešila otázka zrušení nevolnictví zejména z pragmatických důvodů. Tyto mocné státy nutně potřebovaly reformy vedoucí k posílení průmyslu a také k vytvoření zcela jiného typu úřednictva. Aristokracie, která již dávno reálně nevládla, se i přes své osvícené a ušlechtilé názory často nechtěla vzdát majetku, což platilo pro Francii stejně jako pro Rusko. Pro současné historiky je příznačné, že na rozdíl od Francie jde v Rusku o téma minimálně diskutované.

Dobová vydání

I přes zesílení cenzury a likvidaci vydavatelské a osvětové činnosti N. I. Novikova nepřestávala v Rusku vycházet literatura z oborů práva či medicíny, byly vydávány učebnice a nejrůznější jazykové slovníky, příručky matematické, pro řemeslníky apod. Kromě překladů byly vydávány i originální vědecké práce v ruštině, domácí vědecké polemiky a beletrie.

Novikovův plán na systematické vydávání starých ruských památek (*Drevnjaja rossijskaja vivliofka*) se podařilo uskutečnit; edice skončila rokem 1791. Svobodná hospodářská společnost (viz II. díl tohoto katalogu) pokračovala ve svých edicích i v osvětové činnosti dále.

Pokud jde o vydávání starých ruských památek, má Slovanská knihovna ve svých fondech mimo jiné velmi vzácné vydání nejstarších ruských zákonů: *Pravda ruskaja, ili, Zakony Velikich knjazej Jaroslava Vladimiroviča i Vladimira Vsevolodoviča Monomacha...* První ruský zákoník vydal ve zkrácené redakci již roku 1767 August Ludwig von Schlözer v petrohradské akademii věd; tuto knihu Slovanská knihovna nemá. Avšak první vydání obširné verze zákona *Pravda ruskaja* ano. Vyšla v Petrohradě v synodální tiskárně péčí Společnosti milovníků ruské historie roku 1792. Text je vydán ve dvou sloupcích: v církevní slovanštině a ruském překladu. Na jeho přípravě pracovali Ivan Nikitič Boltin, Ivan Perfil'jevič Jelagin a Aleksej Ivanovič Musin-Puškin (od roku 1797 hrabě).

⁶ Vasilij Osipovič Ključevskij, *Ruské dějiny*, sv. III., Praha 1929, s. 134.

Ve fondech Slovanské knihovny se nachází rovněž významná práce A. I. Musina-Puškina *Istoričeskoje izslědovanije o městopoložanii drevnjago rossijskago Tmutarakanskago knjaženija*, která vyšla v Petrohradě na pokyn carevny v roce 1794. Toho roku Musin-Puškin objevil pro veřejnost tzv. Tmutarakanský kámen: rozluštil nápis na této modle či balvanu. Rytinu od A. G. Uchtomského uveřejňujeme mezi ukázkami v příloze. Tmutarakanský kámen hraje roli ve *Slovu o pluku Igorově* (viz dále).

Ve sbírce Slovanské knihovny se dochoval také nejslavnější literární podvrh 18. století, Macphersonovy Ossianovy zpěvy – *Ossian, syn Fingalov, bard třetího věku...* Kniha vyšla v Moskvě u V. Okorokova (v bývalé Univerzitní tiskárně najaté předtím Novikovem) již roku 1792 v prozaickém překladu Jermila Ivanoviče Kostrova z francouzštiny. Slavné Ossianovy zpěvy ovlivnily celou evropskou literaturu, dokonce i naše Rukopisy (Rukopis královédvorský a zelenohorský, dále RKZ). Mezi vědci dodnes nepanuje jednotný názor na to, nakolik Ossian ovlivnil *Slovo o pluku Igorově*, ani na pravost tohoto díla. V minulosti byl tento problém často politizován. Zabýval se jím intenzivně i nedávno zesnulý český rusista Jiří Franěk. V jeho velmi zajímavé stati *Slovo o pluku Igorově* aneb ruské RKZ se dovídáme, že prof. Julius Dolanský objevil závislost textu *Slova* na Ossianovi nikoli podle anglického originálu, ale podle tohoto ruského překladu vydaného v roce 1792 a přeloženého z francouzštiny. V uvedené stati najdeme mezi hypotézami o *Slově* jakožto falzu i jména I. N. Boltina, J. I. Kostrova, Nikolaje Michajloviče Karamzina coby jediného potenciálního básníka a A. I. Musina-Puškina coby pravděpodobného iniciátora.⁷

Ve Slovanské knihovně se nacházejí též dvě zajímavá vydání věnovaná tehdy aktuálním problémům sociálním a morálním. Je na nich vidět, jak těžko proveditelné byly změny postojů, vztahů pána a sluhy, jak nesnadné bylo řešení otázky nevolnictví, ačkoli, a možná právě proto, že se autoři snažili být nanejvýš ušlechtilí. Obě knihy byly vydány v Kaluze.

Jde o *Razgovor otkupščika s gospodinom o prjamom ščastii ili Puť k ščastiju, po kojemu vsjakago sostojanija ljudi šestvuja mogut byť blagopolučny na zemblě...* (Rozhovor nájemce s pánem o pravém štěstí, neboli Cesta k pravému štěstí, po níž mohou dojít štěstí na zemi lidé jakéhokoli stavu...) Jde o překlad Nikanora Alexandroviče Obleuchova z francouzštiny vydaný roku 1794.

⁷ Jiří Franěk, *Slavistické reminiscence*, Praha 2011, s. 39–58.

Francouzský autor nebyl prozatím zjištěn. Domníváme se, že lze zpochybnit to, že by nutně šlo o francouzského autora. Někteří příslušníci ruské aristokratické mládeže, kteří často neuměli rusky, ovládali francouzštinu natolik, že mohli literárně mystifikovat i samotné Francouze.

Kniha obsahuje šest dialogů na téma mravnosti, sociální spravedlnosti, sociálních rozdílů a hlavně pravého štěstí. Nájemce si chce od pána vypůjčit chybějící peníze, aby výhodně odkoupil koně od chudáka. Stěžuje si na všemožnou bídu kolem sebe, pán ho blahosklonně poučuje, jak si ctnostný člověk má v nouzi počínat. Usvědčuje nájemce, že chtěl chudáka ošidit, a posílá chudému šest louisdorů, které nájemce pánovi splatí, až bude moci. Nájemce tak zažije, že pravé štěstí je učinit šťastným jiného člověka. Pán učí nájemce morálce (Co to je? ptá se nájemce), kdykoli se objeví sociální problém. Poučuje o lásce, mluví o věznicích na galériách, o výchově chlapců a dívek, o lidské důstojnosti, odsuzuje žebrání... Hájí ženy před špatným zacházením, čímž nicméně nehájí práva žen, nýbrž právo přírody. Zajímavá je dedikace, kde se autor pateticky a vzletně obrací k chudému a zbídačenému lidu všech povolání, celé země. Dedikace činí stylově dojem téměř revoluční výzvy. O rovnosti lidí nepadne jediné slovo.

O překladateli této knihy se ví pouze to, že byl mladým příbuzným kalužského gubernátora A. D. Obleuchova. Nikanor Obleuchov uzavřel v oné době smlouvu s tiskárnou v Kaluze na překlady z francouzštiny, italštiny a angličtiny.

Druhou z knih vydaných v Kaluze v duchu ušlechtilého smíru bohatých a chudých, které vlastní Slovanská knihovna ve své sbírce, napsal Ivan Vladimirovič Lopuchin. Byl to publicista, filozof, důstojník carské armády, zprvu velký obdivovatel Kateřiny II. Poté, co zažil kruté potlačení Pugačovova povstání, odešel roku 1785 do výslužby, aby nemusel soudit další povstalce. Tento významný zednář, propagátor zednářství a člověk ušlechtilý ve vztahu ke svým nevolníkům se proslavil jako literát a filantrop. V roce 1792 byl odsouzen k vyhnanství, ačkoli byl vždy přívržencem absolutismu a psal proti „mýtu“ o rovnosti lidí, byl zastáncem nevolnictví... Nakonec však do vyhnanství neodešel. V roce 1794 vydal spisek *Izlijanije serdca čtuščago blagosť jedinonačalija i užasajuščagosja, vziraja na pagubnyje plody mečtanija ravenstva i bujnoj svobody...* (Výlev srdce, které ctí dobro samoděržaví a hrozí se, hledíc na zhoubné plody snění o rovnosti a nevázané svobodě...). Tato kniha vyšla bez uvedení autora, který svou publikační činnost zaštitil na titulním listu slovy: „Knihu napsal Rus, který v roce 1780 vydal úvahu o zneužívání rozumu“. Vydání z roku 1794 obsahuje tři knižní jednotky, které později vycházely i jednotlivě: o blahu a přednostech, jež přináší autokracie;

vyobrazení škodlivých plodů snění o rovnosti a svobodě; třetí část popisuje chaos v myslích francouzských občanů (jejich jména jsou ve francouzštině) a jejich sentimentální a egoistické názory. Je to vlastně protirevoluční propaganda a v textu je mnoho francouzských citátů. Lopuchin jakožto ruský patriot neměl Francouze v oblibě.

V tomto textu nelze nezmínit nejvýznamnější knihu vydanou v Rusku v období Francouzské revoluce, ačkoliv tento tisk, zachovaný dnes v patnácti exemplářích, Slovanská knihovna bohužel nemá. Vyšla v Petrohradě roku 1790 ve vlastní autorově tiskárně. Za světoznámé *Putešestvije iz Peterburga v Moskvu* (Putování z Petrohradu do Moskvy) byl jeho autor Alexandr Nikolajevič Radiščev odsouzen k smrti (rozsudek byl zaměněn za vyhnanství na Sibiř); jeho osudy jsou všeobecně známy. Radiščeva si jakožto revolučního demokrata, odpůrce nevolnictví a odvážného člověka velice cenil T. G. Masaryk.⁸

Myšlenka svobody byla částí ruských vzdělanců přijímána s nadšením, emotivně, ale nezávazně a pasivně. Většinu ovládal strach a opatrnost, zvláště při vědomí, jak končila početná povstání.

Kateřina II. měla zkušenost s Pugačovovým povstáním, které zachvátilo celé jižní Rusko; jedním z požadavků povstání bylo zrušení nevolnictví. Věděla dobře, že ve Francii bylo nevolnictví zrušeno deset let před vypuknutím revoluce. Přestože hrůzy Francouzské revoluce a úplný odvrát Kateřiny od svobodomyšlných idejí zastrašily téměř přes noc někdejší nadšené zastánce svobody, v Rusku se všeobecný obdiv k Francii, její kultuře a jazyku zachoval. Právě v době, kdy Radiščev uveřejnil své *Putešestvije iz Peterburga v Moskvu*, odjíždí Nikolaj Michajlovič Karamzin na cestu po Evropě a svoje *Pis'ma ruskago putešestvennika* začíná publikovat v šesti dílech od roku 1797 (jejich popis bude v dalším svazku našeho katalogu).

Poznámka:

Za informace a pomoc při řešení problému s autorstvím knihy *Razgovor otkupščika s gospodinom...* děkuji paní Irině Leonidovně Karpovové, pracovníci Odborně-výzkumného oddělení vzácných tisků (Muzeum knihy) Ruské státní knihovny v Moskvě.

Za cenné připomínky k předmluvě děkuji doc. Františku Stellnerovi, Ph.D.

Františka Sokolová

⁸ Tomáš Garrigue Masaryk, *Rusko a Evropa*, díl 1, Praha 1930, s. 89 an.

OBSAH

Předmluva	3
Bibliografie	24
Zkratky	29
Katalog	33
Obrazová příloha	321
Abecední rejstřík autorů a názvů	352